

Národnost ve sčítání lidu v českých zemích

Gabriela Šamanová

Definice základních pojmů

Česká republika má v důsledku historicko-sociálních faktorů ve své populaci zastoupeny národnostní menšiny. V demokratickém státě musí mít všechny menšiny zajištěna stejná práva a možnost rozvíjet vlastní kulturní identitu jako většinová společnost. Smysl zjišťování etnického složení tkví v nutnosti zmapovat, kde a pro koho je třeba vyvíjet nějaká opatření, především ve sféře vzdělávání a sociálních služeb. Některá práva národnostních menšin se přímo odvíjejí od četnosti příslušníků národnosti zjištěné při sčítání lidu (např. zřízení výboru pro národnostní menšiny, realizace práva na vícejazyčné názvy a označení obce, ulic nebo budov státních orgánů, práva na vzdělávání v jazyce národnostní menšiny apod.).

Po ukončení první světové války v roce 1918 byla samostatná Republika československá formálně koncipována jako národní stát Čechů a Slováků, avšak fakticky se vždy počítalo s existencí národnostních menšin. Republika převzala povinnost zajistit svým národnostním menšinám jejich přirozený kulturní rozvoj, což bylo zakotveno jak v mírových smlouvách, tak ve vnitrostátním zákonodárství (Srb 1990). V současnosti, kdy se Česká republika začlenila do Evropské unie, musí splňovat všechna kritéria běžná ve vyspělých zemích i v oblasti národnostní politiky.

Jednoznačné definování pojmu národnost je složité. Giddens popisuje etnicitu jako „kulturní hodnoty a normy, které odlišují členy určité skupiny od jiných lidí“ (Giddens 1999). Etnickou skupinu tvoří členové vědomě sdílející pocit společné a zároveň externě diferencující kulturní identity. Právě vědomí příslušnosti k určitému národu zdůrazňuje také Ortega y Gasset (1993). Obecně je za „národnost považována příslušnost k určitému národu, přičemž národ chápeme jako společenství, na jehož utváření mají největší vliv společné dějiny, společná kultura a společné území“ (Velký sociologický slovník 1996).

Při podrobnějším pohledu je podle Velkého sociologického slovníku národ definován jako třídimenzionální pojem, kdy se jednotlivé národy vymezují třemi aspekty – kulturně, politicky a psychologicky:

- 1) kulturní identifikací je nejčastěji společný jazyk (hlavně v Evropě a ve větší části Asie), společné náboženství (Blízký východ) nebo společná dějinná zkušenost (hlavně Amerika a částečně i Afrika);

- 2) politická existence národa je dána buď vlastním státem nebo federativním či autonomním statutem v rámci vícenárodnostního státu;
- 3) psychologický rozměr spočívá v subjektivním vědomí jednotlivců o jejich příslušnosti k danému národu.

V souvislosti se sčítáním lidu vyvstává problém operacionalizace pojmu národnost, tedy problém převodu teoretických východisek národnostní příslušnosti do empiricky zjistitelné podoby pro statistické účely. To, jaké měřítko zvolit pro nejužitečnější zachycení národnostních poměrů, bylo předmětem dlouhodobé diskuze. Mezinárodní statistický kongres v Bruselu roku 1853 označil za rozhodující kritérium tzv. obcovací jazyk (jazyk, kterým člověk hovoří ve své bezprostřední komunitě). První moderní sčítání na území Rakouska-Uherska v roce 1869 národnostní příslušnost nezjišťovalo. Šetření národnostních poměrů proběhlo v českých zemích až v roce 1880, kdy se rakouská vláda rozhodla opatřit pro potřebu státní a místní správy statistický přehled národností. Přestože na statistickém kongresu v Petrohradě roku 1872 bylo změněno předchozí usnesení z Bruselu a za znak národnosti byla tehdejší odbornou veřejností považována řeč mateřská, při rakousko-uherském soupisu v roce 1880 byla národnost určována podle obcovací řeči. Dotaz na obcovací řeč byl součástí všech dalších soupisů obyvatelstva v Rakousku-Uhersku v letech 1890, 1900 a 1910. Häufler (1970) se domnívá, že výsledkem mapování národnostního složení obyvatelstva podle obcovací řeči bylo značné nadhodnocení počtu příslušníků většinových národností. Ke zkreslování docházelo mimo jiné i v důsledku tvrzení, že Češi žijící v převážně německém prostředí nemohou používat jiné obcovací řeči, než německé. Z toho plyne, že volba řeči obcovací pro zjišťování národnostních poměrů byla pro střední Evropu s jejími četnými národnostními menšinami nešťastná, protože národnostní poměry se tímto způsobem daly zjistit pouze přibližně. První objektivní zjišťování národnostních poměrů v českých zemích bylo provedeno až po vzniku samostatného Československa při sčítání lidu roku 1921, kdy byla národnostní příslušnost definována jazykem mateřským. Antonín Boháč, organizátor prvního a druhého poválečného sčítání v letech 1921 a 1930, navrhoval rozlišení kmenového původu pomocí mateřského jazyka a vedle toho zjišťování národnosti jako věci osobního přesvědčení. Vládou však byla vybrána definice národnosti jako kmenové příslušnosti, jejímž znakem je mateřský jazyk. Po druhé světové válce byla zvolena naopak druhá metoda, deklarace národnosti jako „osobního národního přesvědčení“. V roce 1970 se vedle subjektivního rozhodnutí o příslušnosti k národnosti objevila i otázka na mateřský jazyk. Obě tato hlediska byla podkladem zjišťování národnosti ve sčítání lidu v roce 1991 i v zatím posledním sčítání v roce 2001. Sčítání lidu v roce 1980 otázku na mateřský jazyk neobsahovalo.

Soupisy obyvatelstva před rokem 1921

Národnostní složení se v českých zemích systematicky sleduje od roku 1880, kdy soupis obyvatelstva poprvé obsahoval dotaz na národnostní příslušnost. Zjišťování národnostních poměrů bylo až do roku 1910 součástí soupisů lidu každých deset let. Příslušnost k národnosti se určovala podle obcovací řeči (Umgangssprache).

Tabulka 1: Národnostní složení českých zemí podle rakouských jazykových statistik

rok	přítomné obyvatelstvo podle obcovací řeči (%)				abs. počet přítomného obyvatelstva
	řeč česká	řeč německá	řeč polská	ostatní	
1880	62,5	35,8	1,0	0,7	8 222 013
1890	62,4	35,6	1,2	0,8	8 665 421
1900	62,4	35,1	1,6	0,9	9 372 140
1910	62,9	34,6	1,6	0,9	10 078 637

Zdroj: Häufler 1970

V průběhu let 1880-1910 k výraznějším změnám v poměru dvou nejčetněji zastoupených národností nedošlo. Ve sledovaném období představovali Češi trvale asi 2/3 a Němci 1/3 z celkového počtu obyvatelstva českých zemí. Počet Čechů v oficiálních statistikách byl však podhodnocen. Podle soukromých sčítání, organizovaných českými národními spolky, bylo při každém z rakouských sčítání vždy několik set tisíc Čechů zapsáno jako obyvatelstvo německé obcovací řeči (Häufler 1970). Podíl obyvatelstva české obcovací řeči zůstal od roku 1880 po následující dvacetileté období na zhruba stejné úrovni a to i přesto, že české obyvatelstvo mělo v celém pozorovaném období větší přirozený přírůstek než obyvatelstvo německé. Z těchto údajů můžeme vyčíst tzv. odnárodnování neboli poněmčování Čechů. Významnější změna byla zjištěna v posledním rakousko-uherském sčítání z roku 1910, kdy podíl Čechů vzrostl o 0,5 % na úkor Němců (počet příslušníků ostatních národností se proti předchozímu censu nezměnil). Tendence zvětšování se podílu Čechů na úkor Němců pokračovala i v dalších letech hlavně díky obyvatelstvu Moravy a Slezska, kde dosahovali Češi značně vyšších hodnot přirozeného přírůstku než Němci.

Meziválečný vývoj národnostního složení

Po ukončení první světové války vznikla v roce 1918 samostatná Republika československá. První sčítání obyvatelstva v nově vytvořeném státě se konalo 15. 2. 1921. Způsob zjišťování národnosti podle obcovací řeči z bývalého Rakouska-Uherska byl pro účely novodobého sčítání naprosto nevyhovující. Výsledkem snahy o nalezení definice národnosti, pomocí které by se podařilo co nejlépe a nejpřesněji zmapovat národnostní složení v Československu, bylo rozhodnutí, že: „Národností jest rozuměti kmenovou příslušnost, jejímž hlavním znakem jest zpravidla mateřský jazyk“ (Sčítání lidu 1921). Této definici se vymykalo národnostní určení Židů, kteří směli napsat národnost židovskou, i když nepoužívali hebrejštinu jako svůj mateřský jazyk. Národnosti česká a slovenská nebyly zjišťovány odděleně, ale byly pojaty jako jedna společná národnost československá. V českých zemích žilo však v období sčítání 1921 a 1930 jen malé procento Slováků (okolo 0,4 %), při interpretaci výsledků můžeme tudíž československou národnost považovat v podstatě za českou.

Samotné výsledky sčítání z roku 1921 ukázaly výrazné změny proti cenzu z roku 1910. Přesto, že válka způsobila absolutní úbytek obyvatelstva, „Čechů“ mezi lety 1910 a 1921 435 tisíc přibýlo (relativně o téměř 5 %), „Němců“ bylo napočteno o 426 tisíc méně (o 4 %). Výrazný úbytek obyvatelstva německé národnosti měl několik příčin. Německá strana utrpěla větší válečné ztráty a současně dosahovala nižší úrovně plodnosti. V neposlední řadě přispěla k této změně i jiná metodika sčítání. Češi, kteří byli za Rakouska-Uherska zapisováni jako obyvatelstvo německé obcovací řeči, se podle nové definice přihlásili k české národnosti. Ke své národnosti se nově přihlásilo přes 30 tisíc Židů a to hlavně z řad obyvatelstva německé obcovací řeči.

Výsledky sčítání z roku 1930 nepřekvapily žádnou větší změnou proti sčítání z roku 1921. Definice národnosti byla velmi podobná: „Národnost se zapisuje zpravidla podle mateřského jazyka. Jinou národnost, než pro kterou svědčí mateřský jazyk, lze zapsat jen tehdy, jestliže sčítaná osoba nemluví mateřským jazykem ani ve své rodině ani v domácnosti a úplně ovládá řeč oné národnosti. Židé mohou napsat národnost židovskou“ (Sčítání lidu 1930). Započatý trend zvětšování se rozdílu mezi počty příslušníků české a německé národnosti se potvrdil. Česká národnost v poměrném zastoupení o jedno procento posílila, německá národnost naopak o jedno procento oslabila.

Tabulka 2: Národnostní složení obyvatelstva České republiky v letech 1921 a 1930

národnost	absolutně		relat. v %	
	1921	1930	1921	1930
československá	6 774 715	7 349 039	67,7	68,8
rus. a ukrajin.	13 343	22 657	0,1	0,2
německá	3 061 369	3 149 820	30,6	29,5
maďarská	7 046	11 427	0,1	0,1
židovská	35 699	37 093	0,4	0,4
polská	103 521	92 689	1,0	0,9
jihoslovanská	--	4 749	--	0,0
rumunská	--	966	--	0,0
cikánská	--	227	--	0,0
ostatní	10 038	5 719	0,1	0,1
celkem	10 005 734	10 674 386	100	100

Zdroj: Sčítání lidu 1921, 1930

Změny v distribuci podle národnosti ovlivňovala po roce 1920 především přirozená měna obyvatelstva za současně se zmenšujícího významu migrace a asimilace. Pokles porodnosti, který pokračoval i v třicátých letech, měl hlavně ekonomické příčiny (světová hospodářská krize) a naznačoval poměrně nepříznivý populační vývoj českých zemí. Národnostně se však situace vyvíjela stále ve prospěch české většiny. Stejně jako před rokem 1918 pokročil depopulační proces více u Němců.

K posilování české většiny přispívalo i překlánění národností neboli dobrovolná asimilace, která probíhala hlavně prostřednictvím uzavírání smíšených manželství, protože druhý manželský partner byl přirozeně převážně české národnosti. V letech 1931-1933 uzavřelo nehomogenní manželství 3 % Čechů, 5 % Němců, 86 % Židů, 83 % Poláků a 22 % Rusů a Ukrajinců (Häufler 1970).

Přirozený populační vývoj byl narušen druhou světovou válkou. Mnichovský diktát zabral téměř 30 tisíc km², což bylo téměř 37 % území českých zemí s přibližně 3 500 tisíci obyvateli, z nichž bylo podle tehdejších pramenů zhruba 400 tisíc Čechů (Macek 1995). Avšak podle novějších údajů se počty Čechů žijících na odtrženém území pohybovaly kolem 700 tisíc osob (Bartoš 1986). V roce 1939 byl obsazen i zbytek území a vyhlášen tzv. protektorát Čechy a Morava.

Vývoj národnostního složení v období po 2. světové válce do roku 1980

Za druhé světové války se sčítání obyvatelstva v Čechách nekonalo. Po válce v roce 1947 byl proveden provizorní soupis obyvatelstva českých zemí (na Slovensku v roce 1946), kde však národnost zjišťována nebyla. Další oficiální sčítání lidu se uskutečnilo až v roce 1950. Stejně jako v předchozích censech bylo šetřeno přítomné obyvatelstvo, ale definice národnosti byla jiná. Národností se rozuměla „příslušnost

k národu, s jehož kulturním a pracovním společenstvím je sčítaný vnitřně spjat“ (Sčítání lidu 1950) a definice tak vlastně svým způsobem nechávala rozhodnutí o příslušnosti k národnosti na dotázaném. Poválečný antagonismus k Němcům a strach z odsunu (do roku 1947 bylo odsunuto více než 2,5 milionu Němců z 2 645 tisíc v roce 1945) však způsobily, že se ke své národnosti mnoho Němců v Čechách (a Maďarů na Slovensku) nepřihlásilo. Další změnou v tomto sčítání bylo uznání samostatné slovenské národnosti a zrušení národnosti cikánské. Zdůvodněním neuznání samostatné cikánské (popřípadě romské) národnosti se zabýval Ústav pro etnografii a folkloristiku, hlavním argumentem byla neexistence vlastního území.

Po masovém odsunu Němců z území Československa vzrostlo zastoupení české národnosti téměř na 94 %. Druhou nejčetnější skupinou se stali Slováci (3 %), jejich počet byl však nadhodnocen tím, že sčítání byli všichni přítomní, tedy i ti, kteří měli trvalé bydliště na Slovensku. Německá národnost se dostala s necelými 2 % až na třetí místo. Romové, kteří byli označeni za sociální skupinu, se již nemohli přihlásit ke své zrušené národnosti a uvedli většinou národnost maďarskou nebo slovenskou. Ze statistik zmizela také (i když z jiného důvodu) národnost židovská. Židé během války z Československa buď uprchli, nebo byli vyvražďeni v koncentračních táborech. Zastoupení ostatních národností v celkovém počtu obyvatelstva se příliš nezměnilo.

Tabulka 3: Národnostní složení obyvatelstva České republiky v letech 1950 a 1961

národnost	absolutně		relat. v %	
	1950	1961	1950	1961
česká	8 343 558	9 023 501	93,8	94,3
slovenská	258 025	275 997	2,9	2,9
rus. a ukr.	13 384	19 549	0,2	0,2
polská	70 816	66 540	0,8	0,7
německá	159 938	134 143	1,8	1,4
maďarská	13 201	15 152	0,2	0,2
bulharská	--	3 957	--	0,0
srbochorvat.	--	3 205	--	0,0
ostatní	19 770	19 392	0,2	0,2
nezjištěná	11 441	10 095	0,1	0,1
celkem	8 896 133	9 571 531	100	100

Zdroj: Sčítání lidu 1950, 1961

Otázka zjišťující příslušnost k národnosti byla v roce 1961 stejná jako v roce 1950, ale poprvé bylo šetřeno tzv. obyvatelstvo bydlící, nikoli přítomné. Česká národnost v zastoupení obyvatelstva opět mírně posílila, a to i přesto, že přirozený přírůstek jejích příslušníků byl trvale menší než průměrná hodnota přirozeného přírůstku všeho obyvatelstva. Příčinou byla asimilace ostatních národností, hlavně Slováků, kteří mají k asimilaci jazykové předpoklady. Nově byly v tomto censu zpracovány údaje i za další

národnosti (Bulhaři, Srbochorvaté), jejichž podíl z úhrnu obyvatelstva byl však zanedbatelný a nedosáhl ani tisícin všech obyvatel České republiky.

Tabulka 4: Národnostní složení obyvatelstva České republiky v letech 1970 a 1980

národnost	absolutně		relativně v %	
	1970	1980	1970	1980
česká	9 270 617	9 733 925	94,5	94,6
slovenská	320 998	359 370	3,3	3,5
ukrajinská	9 794	10 271	0,1	0,1
ruská	6 619	5 051	0,1	0,0
polská	64 074	66 123	0,7	0,6
maďarská	18 472	19 676	0,2	0,2
německá	80 903	58 211	0,8	0,6
ostatní	26 273	18 264	0,2	0,2
nezjištěná	9 947	21 036	0,1	0,2
celkem	9 807 697	10 291 927	100	100

Zdroj: Sčítání lidu 1970, 1980

I v dalším sčítání lidu v roce 1970 zůstala definice národnosti nezměněna, ale kromě osobního přesvědčení o příslušnosti k národnosti se zjišťoval též mateřský jazyk sčítané osoby. Česká národnost opět mírně upevnila svoje postavení, jelikož i nadále docházelo k asimilaci všech národnostních menšin uzavíráním smíšených manželství. Poprvé byly v tomto censu zpracovány zvlášť údaje za ukrajinskou a ruskou národnost. Ukrajinců žilo podle sčítání v roce 1970 v České republice asi o polovinu více než Rusů.

Zjišťování národnosti podle mateřského jazyka v roce 1970 ukázalo, že počet obyvatel, kteří uvedli český mateřský jazyk, byl o 41 tisíc osob větší, než počet obyvatel hlásících se k české národnosti. Podobně nesourodé byly výsledky také u slovenského mateřského jazyka, ke kterému se naopak přihlásilo o 54 a půl tisíce méně obyvatel než ke slovenské národnosti.

Také v následujícím sčítání lidu v roce 1980 bylo ponecháno na každém, aby se k národnostní příslušnosti vyjádřil podle vlastního přesvědčení, národnost podle mateřského jazyka se však nesledovala. V důsledku propopulačních opatření došlo sice v České republice v 70. letech ke zvýšení úrovně plodnosti, v národnostní struktuře však nebyly zaznamenány podstatnější změny s výjimkou poklesu počtu osob hlásících se k německé národnosti. Proti výsledkům sčítání lidu v roce 1970 klesl počet příslušníků německé národnosti téměř o třetinu (o 22 692 tis.).

V celém období po druhé světové válce (do sčítání v roce 1990) nebyla na rozdíl od předválečných sčítání v první republice oficiálně uznána romská národnost. Avšak při sčítáních v letech 1970 a 1980 měli sčítací komisaři za úkol označovat sčítací archy vyplněné Romy písmenem „A“. Sčítací komisař při odhadu, kdo je a není Rom, vycházel z evidence romské populace tehdejšími národními výbory a z vlastního posouzení charakteristických znaků, např. způsobu života, znalosti jazyka, antropologických znaků aj. V roce 1970 bylo tímto způsobem v České republice napočítáno 60 279 a v roce 1980 88 587 Romů (Langhamrová, Fiala 2003).

Vývoj národnostního složení po roce 1989

Až do roku 1989, kdy došlo k zásadní změně v politickém uspořádání a k otevření hranic, byla Česká republika izolována od okolního „západního“ světa, což mělo podstatný vliv na národnostní strukturu. První sčítání lidu se v nových politických a socio-ekonomických podmínkách uskutečnilo v roce 1991. Nová situace se ale nestačila v poměrně krátkém období dvou let ve výsledcích výrazněji projevit. Spektrum sledovaných národností se sice rozšířilo, ale početní zastoupení příslušníků nových národností bylo velmi malé. K nově či znovu zavedeným národnostem patřila národnost moravská, slezská, romská, židovská, rusínská, řecká, bulharská, rumunská, rakouská a vietnamská. Malá část obyvatelstva uvedla národnost československou, ale tato národnost nebyla oficiálně zavedena. Rusíni byli v předchozích censech řazeni pod národnost ukrajinskou, avšak odlišné kulturní i demografické charakteristiky rusínské populace vedly k rozhodnutí uznat Rusíny jako samostatnou národnost. Potřeba zavést moravskou a slezskou národnost se projevila až v průběhu sčítání, když se k moravské národnosti přihlásilo 13,2 % a ke slezské národnosti 9,4 % všech obyvatel.

Česká národnost (včetně moravské a slezské) své postavení od minulého sčítání opět posílila, ale pouze o 0,4 %, což je nejmenší nárůst za celé sledované období. K velkému poklesu došlo u národnosti slovenské (o 12,4 %). Jedním z důvodů byl asimilační proces. Slováci měli na území České republiky vysokou úroveň plodnosti, z věkové struktury slovenské národnosti je však patrné, že své děti ke slovenské národnosti přihlašuje velmi málo slovenských rodičů žijících v České republice. Dalším důvodem byl odliv k znovu zavedené romské národnosti. Ze stejného důvodu (tedy odlivu k romské národnosti) došlo k mírnému snížení počtu obyvatelstva i u maďarské národnosti. Předpokládá se však, že celkově se k romské národnosti přihlásila pouze asi pětina skutečného počtu Romů v České republice. Podle soupisu národních výborů v rámci sociální péče bylo v roce 1989 v České republice téměř 150 tisíc Romů (Kalibová 2001).

Největší sklony asimilovat přes uzavírání smíšených manželství měli podle výsledků sčítání z roku 1991 Slováci, Maďaři, Němci, Rusíni a Ukrajinci, kde muži i ženy uzavírali manželství s českým partnerem častěji, než s partnerem stejné národnosti. Polské ženy uzavíraly manželství s českým partnerem také častěji než s polským, u polských mužů byl počet českých a polských manželek vyrovnán. Největší rezistence vůči asimilaci se projevila u Romů, kteří uzavírali po Moravanech a Slezanech nejméně smíšených manželství.

Vedle subjektivního rozhodnutí o příslušnosti k národnosti byl ve sčítání lidu v roce 1991 zjišťován i objektivní znak národnosti - mateřský jazyk (stejně jako v roce 1970). Výsledky šetření národnosti podle mateřského jazyka potvrdily správnost výsledků z roku 1970, rozdíly mezi výsledky podle národnosti a mateřského jazyka se ještě více prohloubily. Počty osob deklarujících českou, maďarskou a rusínskou národnost byly nižší než počty osob s českým, maďarským a rusínským mateřským jazykem. U ostatních národnostních skupin tomu bylo naopak.

Při podrobnějším pohledu na výsledky sčítání lidu z roku 1991 je patrné, že demografické charakteristiky národností zastoupených v České republice se liší (sledujeme národnostní skupiny s více než 15 tisíci příslušníky). Nejvíce se vymykala romská národnost, u které průměrný počet dětí na jednu ženu převyšoval ostatní národnosti ve všech věkových skupinách. Romská národnost se odlišovala i věkovým složením své populace, jako jediná ze sledovaných národností měla progresivní tvar věkové pyramidy, tzn. mladou věkovou strukturu. Tvar věkových pyramid moravské a slezské národnosti, jejichž určení je spíše psychologické a historicko-geografické než založené na odlišných demografických či jiných sociálních charakteristikách, kopíroval tvar věkové pyramidy české národnosti, která (stejně jako ostatní sledované národnosti) měla podle výsledků sčítání lidu v roce 1991 věkovou pyramidu regresního tvaru, tzn. stárnoucí populaci.

Tabulka 5: Národnostní složení obyvatelstva České republiky v letech 1991 a 2001

národnost	absolutně		relat. v %	
	1991	2001	1991	2001
česká	8 363 768	9 249 777	81,2	90,4
moravská	1 362 313	380 474	13,2	3,7
slezská	44 446	10 878	0,4	0,1
slovenská	314 877	193 190	3,1	1,9
maďarská	19 932	14 672	0,2	0,1
romská	32 903	11 746	0,3	0,1
polská	59 383	51 968	0,6	0,5
německá	48 556	39 106	0,5	0,4
rusínská	1 962	1 106	0,0	0,0
ukrajinská	8 220	22 112	0,1	0,2
ruská	5 062	12 369	0,1	0,1
židovská	218	--	0,0	--
řecká	3 379	3 219	0,0	0,0
bulharská	3 487	4 363	0,0	0,0
rumunská	1 034	1 238	0,0	0,0
rakouská	413	--	0,0	--
vietnamská	421	17 462	0,0	0,2
československá	3 464	--	0,0	--
albánská	--	690	--	0,0
chorvatská	22 017	1 585	--	0,0
srbská	--	1 801	--	0,0
česká a romská	--	698	--	0,0
česká a slovenská	--	2 783	--	0,0
česká a jiná	--	4 656	--	0,1
moravská a romská	--	9	--	0,0
moravská a slovenská	--	74	--	0,0
moravská a jiná	--	2 412	--	0,0
slovenská a romská	--	77	--	0,0
jiné kombinace	--	2 269	--	0,0
ostatní	6 369	26 499	0,1	0,3
nezjištěno	22 017	172 827	0,2	1,7
celkem	10 302 215	10 230 060	100	100

Zdroj: Sčítání lidu 1991, 2001

Publikace Sčítání lidu, domů a bytů 2001 k definici národnosti uvádí, že „údaj o národnosti vyplní každý podle svého rozhodnutí. (...) Hlásí-li se k více národnostem nebo k žádné, budiž to zaznamenáno.“ Mateřský jazyk byl stejně jako v předchozím sčítání lidu v roce 1991 zjišťován samostatnou otázkou. Poprvé byli do sčítání lidu zahrnuti i cizinci s dlouhodobým pobytem v České republice. Po vyhodnocení výsledků nebyly samostatně publikovány údaje za židovskou a rakouskou národnost. Nově byly zavedeny národnosti albánská, srbská a vybrané kombinace dvou národností.

Ve srovnání s předchozím šetřením vzrostl v roce 2001 v absolutním vyjádření počet sčítanců české národnosti. Národní uvědomění Moravanů a Slezanů totiž výrazně oslabilo, značná část občanů hlásících

se v roce 1991 k těmto národnostem se v roce 2001 zřejmě přihlásila opět k národnosti české. V celkovém součtu (Češi + Moravané + Slezané) se však zastoupení české národnosti v relativním vyjádření snížilo z 94,8 % v roce 1991 na 94,2 % v roce 2001, což je nejnižší hodnota od roku 1950. Z výsledků je patrný trend snižování podílů zastoupení tradičních menšin (v důsledku nepříznivé věkové struktury) a přibývání menšin nových (Vietnamců, Ukrajinců, Rusů). V četnosti zastoupení těchto nových národnostních menšin hrála roli také změna v metodologii sčítání, kdy byly započítávány i osoby s dlouhodobým pobytem na území České republiky. Možnosti neuvést žádnou národnost využilo 1,7 % sčítaných, v předchozích sčítáních dosahovala kategorie „nezjištěno“ hodnot výrazně menších (mezi 0,1 – 0,2 %). Stárnutí populace nadále pokročilo u české, slovenské, německé a maďarské národnostní skupiny. Naopak nejmladší věkovou strukturu měli Romové a Vietnamci. Podíl národnostně heterogenních manželství je dlouhodobě stabilní, při sčítání v roce 2001 se opět pohyboval na úrovni okolo 10 % z celkového počtu úplných rodin (Morávková 2003). K romské národnosti se ve srovnání s rokem 1991 přihlásil třetinový počet osob, vysvětlování příčin tohoto jevu je však pouze na úrovni spekulací. Romové častěji uváděli romský mateřský jazyk než romskou národnost. Počty osob podle mateřského jazyka byly vyšší než počty osob podle příslušné národnosti také u Čechů, Slováků a Němců. I po korekci o položku nezjištěno zbylo 66 tisíc osob s českým mateřským jazykem, které se necítily být podle národnosti Čechy. Srb (2003) uvádí, že z 9 707 397 obyvatel českého mateřského jazyka se při cenzu 2001 pouze 9 525 265 přihlásilo jako Češi, 32 529 jako Slováci, 10 836 jako Němci, 4 527 jako Romové, 4 064 jako Poláci, 2 385 jako Ukrajinci, 2 196 jako Maďaři, 560 jako Rusíni, 16 605 se přihlásilo k další jiné národnosti a u 108 430 obyvatel „českého mateřského jazyka“ se nepodařilo deklarovanou národnost zjistit.

Závěr

Z výsledků zatím posledního sčítání lidu z roku 2001 vyplývá, že Česká republika stále patří k národnostně relativně homogenním státům. K homogenitě významně přispěly historické okolnosti jejího vzniku a vývoje. Před vznikem samostatného československého státu žila na území současné České republiky zhruba třetina obyvatelstva německé národnosti. Poměrné zastoupení německé národnosti k české se však v celém sledovaném období neustále snižovalo. Toto snižování probíhalo až do první světové války, kdy došlo k výraznějšímu poklesu obyvatelstva německé národnosti, plynule. Zásadním zvratem bylo odsunutí Němců z českého území po druhé světové válce. Česká většina při sčítání v roce 1950 byla naprostá (93,8 %) a tento podíl se (opět plynule) až do roku 1991 zvětšoval. Nejvýraznější národnostní menšinou jsou od roku 1950 Slováci, jejich zastoupení se v posledních čtyřiceti letech pohybuje v rozmezí 3 – 3,5 %, zastoupení ostatních národnostních menšin (kromě Němců) nepřesáhlo v celém sledovaném období 1 %.

Tabulka 6: Vývoj národnostního složení obyvatelstva ČR (v %)

národnost	sčítání lidu v letech							
	1921	1930	1950	1961	1970	1980	1991	2001
česká ¹	67,5	68,4	93,8	94,3	94,5	94,6	94,8	94,2
slovenská	0,2	0,4	2,9	2,9	3,3	3,5	3,1	1,9
ruská ²	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1	0,2
polská	1,0	0,9	0,8	0,7	0,6	0,6	0,6	0,5
maďarská	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1
německá	30,6	29,5	1,8	1,4	0,8	0,6	0,5	0,4
ost.a nezjiš.	0,5	0,5	0,3	0,3	0,4	0,4	0,8	2,6
celkem	100	100	100	100	100	100	100	100

Zdroj: Národnostní složení obyvatelstva ČR – ČSÚ 1994, Sčítání lidu 2001

¹ v roce 1991 a 2001 včetně moravské a slezské národnosti

² včetně ukrajinské a rusínské národnosti

V roce 2001 klesl podíl zastoupení české národnosti na úroveň sčítání lidu v roce 1961, avšak rozdíly v zastoupení se po celé období po druhé světové válce pohybují v řádu desetin procenta. Až do roku 1989 byla v České republice značně omezena zahraniční migrace. Otevřením hranic se otevřela i možnost imigrace lidí z mnoha kulturních prostředí. V současnosti je v České republice podle oficiálních údajů každý padesátý člověk jiného než českého občanství (Chaloupková, Šalamounová). Můžeme předpokládat, že heterogenita skladby národnostního složení v České republice nadále poroste.

Literatura:

- Bartoš, J. 1986. *Okupované pohraničí a české obyvatelstvo 1938 – 1945*. Praha.
- Giddens, A. 1999. *Sociologie*. Praha: Argo.
- Häufler, V. 1970. *Národnostní mapa českých zemí. Závěrečná výzkumná zpráva*. Praha: PřF UK.
- Chaloupková, J., P. Šalamounová 2005. „Postoje k migrantům a imigrační politice v evropských zemích.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* (v recenzním řízení).
- Kalibová, K. 2001. „Romové v Evropě z pohledu demografie.“ *Demografie* 2: 125 – 132.
- Kárník, Z. 2000. *České země v éře první republiky (1918 – 1938). Díl první: Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918 – 1929)*. Praha: Libri.
- Langhamrová, J., T. Fiala 2003. „Kolik je vlastně Romů v České republice?“ *Demografie* 1: 23 – 32.
- Macek, J. 1995. „Uprchlíci z pohraničí v roce 1938.“ in: *Češi a Němci, historická tabu*. Praha: Nadace B. Bolzana, Pragomedia.
- Morávková, Š. 2003. *Národnostní složení obyvatelstva*. Praha: Český statistický úřad.
<http://www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/publ/4114-03->, posl. návštěva: 1/2004.
- Národnostní složení obyvatelstva České republiky*. 1994. Edice Česká statistika. Praha: Český statistický úřad.
- Ortega y Gasset, J. 1993. *Evropa a idea národa*. Praha: Mladá fronta.
- Sčítání lidu v Republice československé ze dne 15. února 1921*. 1924. Praha: Československá statistika.
- Sčítání lidu v Republice československé ze dne 1. prosince 1930*. 1930. Praha: Československá statistika.
- Sčítání lidu a soupis domů a bytů v Republice československé ke dni 1. března 1950*. 1957. Díl 1. Praha: Československá statistika.
- Sčítání lidu, domů a bytů v Československé socialistické republice k 1. březnu 1961*. 1965. Díl 1. Praha: Československá statistika.
- Sčítání lidu, domů a bytů 1970 – ČSR*. 1975. Praha: Český statistický úřad.
- Sčítání lidu, domů a bytů 1980 – ČSR*. 1982. Praha: Český statistický úřad.
- Sčítání lidu, domů a bytů 1991. Základní údaje za republiky, kraje a okresy – Česká republika*. 1992. Praha: Federální statistický úřad.
- Sčítání lidu, domů a bytů 2001*. Český statistický úřad. <http://www.czso.cz>, poslední návštěva – leden 2004.
- Srb, V., J. Růžková 2003. „Národnost a mateřský jazyk obyvatelstva podle sčítání lidu 2001.“ *Demografie* 1: 47 – 51.
- Srb, V., V. Ziegenfuss, M. Bulíř 1990. „Národnostní politika a národnostní školství.“ *Demografie* 3: 204 - 218.
- Velký sociologický slovník*. 1996. Praha: Univerzita Karlova, Karolinum.